

KALLİPOLİS'TEN GELİBOLU'YA – BİR İSİM NEDİR Kİ?

Samuel N. C. LIEU*

Çeviren: Betül ÖZBAY**

Öz

I. Dünya Savaşı'nda yüklendiği kilit görev ve üstlendiği büyük sorumlulukla uluslararası bir ün kazanmış Çanakkale'nin Gelibolu ilçesi, geçmişten bugüne çok katmanlı bir tarihe sahip olmuştur. Özellikle ad bilimi ile süregelen tarihin nasıl birbiriyle iç içe olduğunu işleyen makalede, bir ismin yalnızca basit bir adlandırma olmadığını aynı zamanda kültürel değişimin ve çeşitliliğin de önemli bir yansıması olduğunu görmekteyiz. Ayrıca makalede, Antik Yunan Çağı'ndan Osmanlı İmparatorluğu'na Gelibolu ismi ile Gelibolu Yarımadası'nın tarihî gelişiminin yanında başka 'Gelibolu'lara da kısa bir bakış sunulmaktadır.

Anahtar sözcükler: *Gelibolu, Kallipolis, Trakya Yarımadası, Ad bilimi*

Abstract

Gallipoli a small town of Çanakkale in Dardanelles, which has gained an international fame with its key role and great responsibility during the World War I, has had a multi-layered history from the past to the present. In particular, we find in this article, which shows how closely intertwined the onomastics and the progressive history each other, that a name is not only a simple naming, but also an important reflection of the cultural change and diversity. In addition to the historical development of the name of Gallipoli and the Gallipoli Peninsula from the Classical Greek Era to the Ottoman Empire, a short overview of the other 'Gallipolis's were also presented.

Key words: *Gallipoli, Kallipolis, Thracian Chersonese, Onomastics*

* Samuel N.C. LIEU, 'From Kallipolis to Gallipoli- What is in a Name', *Text and the Material World, Essays in Honour of Graeme Clarke*, Studies in Mediterranean Archaeology, PB 185, eds. Elizabeth Minchin and Heather Jackson (2017, ISBN 978-91-7081-219-4) 243-254.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. E-Posta: betul.ozbay@medeniyet.edu.tr

Gelibolu = ‘Zarif Şehir’?

Gelibolu Yarımadası’nın bugünkü adı Gelibolu vapur iskelesinden gelmektedir. Marmara Denizi’nin girişinde yer alan Gelibolu (nüfusu yaklaşık 28.000) son dönem Bizans’tan ve Osmanlı Devri’nden bugüne varlığını sürdüren en büyük yerleşim yerlerinden biridir. Gelibolu isminin kökeni aslında İtalyanca olmasına karşın, tıpkı Güney İtalya’daki adaşı gibi (*aşağı bkz.*) nihayetinde Yunanca Kallipolis (*Καλλίπολις*) sözcüğüne dayanır. Kallipolis ile Gelibolu arasında ilk bakışta fark edilen yakın etimolojik bağ göz önüne alındığında, 1915’te Yarımada’da çok zorlu ve engebeli arazilerde mücadele eden klasik eğitim almış pek çok İngiliz ve Fransız subayının ‘hoş’ ya da ‘zarif şehir’ anlamlarına gelen Yunanca bir yer adı ile bulundukları mekânın uyumsuzluğu hakkında şakalar veya alaycı yorumlar yapması beklenirdi. Patrick Shaw-Stewart (Eton, Balliol ve All Souls Kolejleri), Charles Lister (Eton ve Balliol Kolejleri) ve Rupert Brooke (Rugby ve King’s Kolejleri) gibi yüksek başarıya ulaşmış klasik eğitilmiş akademisyenlerinin olmasıyla övünen Britanya Kraliyet Donanma Birimi (İng. Royal Naval Division, RND) subayları arasında bile 1915’te bu tür yorumların hiç olmayışı dikkat çekicidir.

Gelibolu isminin kökeni I. Dünya Savaşı’nın başlamasından daha önce klasik kaynak kitaplarda örneğin, *Britannica Ansiklopedisinin* on birinci baskısında (Britannica 1910–11, x: 420a) ya da Murray’ın *Handbook to Constantinople* ‘Konstantinopolis İçin El Kitabı’nda (Murray 1907: 139) olduğu gibi Yunanca olarak verilmiştir. Bununla birlikte, RND subaylarından Arthur ‘Oc’ Asquith’in (o zamanki Britanya Başbakanı’nın oğlu) kişisel eşyaları arasında bulunan Baedeker’in iyi hazırlanmış Konstantinopolis rehberinin bir kopyası (Baedeker, 1914: 322) Yarımada’daki bu sözünü ettiğimiz bilginin tek kaynağı olurdu (Bonham Carter 1965: 361). Ancak Gelibolu Harekâtı süresince ne kendi ne de diğer subayların yazdığı mektuplarda bu konuya değinildiği görülmez; öte yandan kitap Almanca olduğu için belki de İngiltere’de ya da Mısır’da bırakılmış olabilir.

Gelibolu sözcüğünün sonundaki ‘-bolu’ eki (İng. Galli-poli) klasik eğitilmiş İngiliz subayları için Yunanca ‘polis’ (yani şehir) sözcüğünü hatırlatmış olabilir; tıpkı Kostantinopolis (‘Konstantinus’un şehri’) ya da Neapolis’teki gibi (‘yeni şehir’ Güney İtalya’daki Napoli). Ancak Çanakkale Boğazı’nın Avrupa kıyısında bulunan Kallipolis adında bir şehir ne *İlyada*’da ne Herodotos’ta ne de Thucydides ve Ksenofon’da bulunur. Eğer Kallipolis bu çok okunan yazarların herhangi birinde yer almış olsaydı şüphesiz ki bu klasik eğitilmiş subaylar 1915’te Gelibolu ve Kallipolis arasındaki bağlantıyı kurarlardı. Üstelik Klasik Yunancada pek az yer adı ‘Gall-’ ile başlar, çağdaş Gelibolu adı 1915’te Antik Dönem araştırmacılarının büyük çoğunluğu için tipik bir Yunanca sözcük gibi tınlamazdı ve eğer bu isme Antik Dönem’den bir köken aramaya çalışsalar ‘Gallipoli(s)’ sözcüğünün ilk bölümüne göre ‘Gauls’un şehri’ anlamı ortaya çıkardı. Bu ilk akla gelen etimoloji biçimi aslında mantıksız değildir, örneğin Gallipolis –‘Fransızların Şehri’– 1790’da Birleşik Devletlerin Ohio eyaletinde kurulmuş olan ve Fransa’daki Terör Dönemi’nden kaçan Fransız Kraliyet soylularının iltica ettikleri, Scioto Şirketinin (İng. Scioto Company) kurduğu küçük bir şehrin adıdır (Belote 1907: 55).

Kallipolis'ten Gelibolu'ya – Bir İsim Nedir ki?

Patrick Shaw-Stewart gibi klasik eğitimli bir araştırmacı için Gelibolu Yarımadası'nın onomastik ve tarihi coğrafyasını ancak Antik Dönem sonrası kaynaklardan, özellikle Bizans ve Venedik, yazılabileceğini fark etmesi uzun sürmemiş olmalıdır (Knox 1920: 139-140). Eğer savaş sırasında sağ kalmış olsaydı –3 Aralık 1917'de Batı cephesindeki çatışmada öldürülmüştür– Yunanca 'Kallipolis' adının Latince 'Callipolis'e ve daha sonra İtalyanca 'Gallipoli'ye son olarak da Türkçe 'Gelibolu'ya evrilişini rahatlıkla keşfedebilirdi. Gerçekten de isimler Yarımada'nın kendisi gibi bu liman şehrinin özellikle Antik Dönem sonrasındaki karmaşık tarihçesini yansıtır niteliktedir.

Gelibolu isminin Klasik Yunan'a dayanan kökeni I. Dünya Savaşı'ndan sonra Shaw-Stewart gibi savaştan kaçınan askerlerin kaynak çalışmalarında erişilebilir olmasına rağmen, araştırmacı ve yazarların pek azının aklında kalmıştır. Büyük savaşı yâd eden en ünlü şiirlerden *For the Fallen*'ın (1914) şairi Laurence Binyon (1869-1943) Çanakkale Savaşı'nın anısına yazdığı ve klasikleşen *Gallipoli* (1917) şiirinde, Gelibolu ismini istemediği ya da bilmediği için Yunancaştırmamıştır (Binyon 1931: 225):

*'Nasıl da yüzüyor gemiler şanlı
Akdeniz'de*

Nil'in zırhlı kıyılarından

*Güneşli Avusturalya Dominyonlarındaki
uzak evlerinden gelen erkekler*

Ve puslu ana adaları

*Yüce ülküyle tanıştı, büyük bir maceraya
katıldı*

İlk önce Nisan göğünü gördü

Anlatılan ada hikâyelerinin ötesinde,

Gelibolu burnu

Zapt olunamaz sırt yükselerek zuhur etti'

*How in ships sailing the famed
Mediterranean*

From armed banks of Nile,

*Men from far homes in sunny Austral
Dominions*

And the misty mother isle

*Met in the great cause, joined in the vast
adventure*

Saw first in April skies

*Beyond storied islands, Gallipoli's
promontory*

Impregnably ridged, arise

1915'te Gallipoli isminin en uygun etimolojik kökeni Shaw-Stewart gibi eğitimli subaylar için liman şehri ve Yarımada'nın Türkçe adı Gelibolu'nun İngilizleşmiş (veya İtalyanlaşmış) olmasıdır. Böyle bir çözüm, yani *Gallipoli*'nin Yarımada'daki Türk yerleşimi Gelibolu'nun adından türemiş olduğu önerisi harekâtın en azından bir tanınmış çağdaş araştırmacısı tarafından önerilmiştir (Travers 2001: 16). Ancak 1915 Harekâtı'nda ünlenen bu sözcüğün doğru bir tanımını yapabilmek için 2001 yılına kadar beklememiz gerekti:

...bu yerin İngilizce adı (Gallipoli) 'zarif şehir' anlamına gelen Yunanca bir sözcükten türemiştir (Carylon 2001:6).

Çağdaş liman şehri Gelibolu, Çanakkale'nin kuzey kıyısındaki en iyi doğal liman olarak kurulmuş olup hem Marmara Denizi'nin girişini hem de Lâpseki'ye (Antik: Lampsakos) giden ana feribot yolunu kontrol etmektedir. Yarımada'dan ana karaya uzayan ve Yarımada boyunca devam eden yolun başındadır, ayrıca Madytos (Maydos, Eceabat) ve Sestos ile birlikte özellikle yazları Çanakkale'nin kuzey kıyısı boyunca iyi

tatlı su kaynaklarına sahip tek bölgedir. Herodotos'un *Tarihinde* Çanakkale Boğazı'ndaki Kallipolis adında bir şehrin yer almadığını söyleyen en erken kayıt 1922 yılında, I. Kserksas'ın sefer güzergâhını Trakya Yarımadası (Gelibolu Yarımadası) boyunca izlemeye çalışan Tümgeneral F. Maurice tarafından aktarılır (Maurice 1930: 217):

'Yarımada'nın doğu yarısı hem engebeli hem de kurak bir arazidir. Kserksas'ın ordusunun güney rotasını izlediğinde tereddüt etmeden karar kılmanın bir sebebi de Herodotos'un Callipolis'ten [*yazıldığı gibi*] tuhaf bir şekilde hiç söz etmiyor oluşudur; eğer ordu buradan geçmiş olsaydı, eskiden de şimdi de Çanakkale Boğazı'nın en iyi limanı olurdu'.

Herodotos Çanakkale Boğazı'ndaki Kallipolis adlı şehirden bahsetmeyen tek büyük Yunan tarihçi değildir. Thucydides'in MÖ. 411 yılında Çanakkale Boğazı'nın güney ucunda Kynossema yakınındaki Atinalıların büyük zaferini takip eden olaylarla sona eren hikâyesinde de görülmez (8.104.5). Daha da ilginç olanı, Ksenofon'un MÖ. 405 yılında gerçekleşen Aegospotami Muharebesi'nin –neredeyse bugünkü Gelibolu liman şehriden görülebilecek bir noktada yapılan bir amfibi harekâttır– hikâyesinde de bu şehir eksiktir. (*Hellenika* 2.1.20–29). Aynı yazar daha eski bir çalışmasında Trakya Yarımadası'nda olan 'yaklaşık bir düzine kadar güzel şehir' tesadüfi yorumunu yapmıştır (*Hellenika* 3.2.10); ancak farklı çalışmalarının hiçbirinde Kallipolis'ten bahsetmez. Aslında Antik Yunan Çağı'nın son dönemindeki Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasının coğrafi yer adları üzerine en önemli kaynaklardan biri olan *Periplus Scylacis Caryandensis*'te (Pseudo-Skylax, MÖ. 4. yüzyılda yazılmıştır) Aegospotami ve Marmara Denizi'ndeki Perinthos şehrinin (Marmara Ereğlisi) arasındaki bir Kallipolis'ten bahsedilmiyor oluşu Helenistik Dönem öncesinde Çanakkale Boğazı'nda böyle bir şehrin varlığı üzerinde ciddi şüphe doğurmaktadır.

Diğer 'Kallipolis'ler

Günümüze ulaşan edebi ve epigrafik kayıtlar aracılığıyla haberdar olduğumuz Yunanca Kallipolis adlı yaklaşık bir düzine antik şehrin varlığı, çağdaş araştırmacıların Yunan Koloni Çağı'ndaki Kallipolis/Gallipoli'nin en eski tarihini arama işini kolaylaştırmaz. Bunların en tanınmış Çanakkale'deki Gelibolu gibi Orta Çağ'dan bu yana aynı isimle yaşayan tek şehir olma özelliğini taşıyan Güney İtalya'da bulunan Puglia'daki Gallipoli'dir. Bu İtalyan Gallipoli'sinin onomastik tarihi, Çanakkale'deki çok daha ünlü adaş şehriyle, Türkler tarafından hiçbir zaman işgal edilmemiş ve dolayısıyla Gelibolu denmemiş olması haricinde başka bazı benzerlikler taşır. Puglia'daki Gallipoli Romalılar zamanında *Anxa* olarak tanınıyordu; ancak Yaşlı Plinius (Pliny the Elder, *Natural History* III, 99) buraya daha önceleri 'Callipolis' dendiğini biliyordu. Orta Çağ'ın başlarında şehir Bizans donanmasının İtalyan üssü olarak Yunan egemenliğine girdiğinde (Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio* 27), adı yine Yunanca Kallipolis'e döndü (Johannes Scylitzes, *Synopsis historiarum* 2.28). Sonradan Terre Salentine'nin Normanlara düşen son kenti (yaklaşık 1060) olmasına rağmen en azından 1174 yılına kadar Yunan bir piskoposa sahipti. Dolgu bir geçitle ana karaya bağlanmış olan müstahkem şehir, çağdaş mimarının ilk örneklerine dair pek çok

Kallipolis'ten Gelibolu'ya – Bir İsim Nedir ki?

güzelliği sergilemektedir ve belki de Orta Çağ kilise kaynaklarında Belcastro –Yunanca *Kallipolis* sözcüğünün çok uygun bir çevirisi– olarak bilinen kenttir. Şehir hem daha eskiden hem de şimdi bilinen üç ismini de –Kallipolis (Yunanca), Callipolis (Latince) ve Gallipoli (İtalyanca) – Çanakkale'deki adasıyla paylaşır.

Geçen yüzyılın sonunda Gelibolu adı Türkiye'nin Karya kıyılarındaki küçük bir kente de taşınmıştır (Merritt *et al.* 1939: 108). Artık resmî olarak Taşbükü adıyla bilinen bu üçüncü Kallipolis'e Türkçede aynı Çanakkale'deki (şimdi) daha meşhur olan adası gibi Gelibolu da denmekteydi, özellikle Osmanlı Devri'nde Batılı ziyaretçiler buradan Gallipoli olarak söz etmektedirler. Bu nedenle Karya'daki Gelibolu da tarihin bir döneminde isminin üç hâlini yani Kallipolis (Yunanca), Gallipoli (İtalyanca) ve Gelibolu (Türkçe), Çanakkale'deki Gelibolu ile birlikte taşımıştır.

Bu iyi bilinen 'Kallipolis'lerin yanında Sicilya'da Herodotos'un sözünü ettiği büyük bir ihtimalle Antik Dönem'in sonlarında yok edilmiş bir Naksos Kolonisi olan 'Kallipolitan' topluluğu da vardır (7.154, krş. Hansen & Nielsen 2004: 202, Nu. 27). Başka böyle bir topluluk da Marmara Denizi'nin (Propontis) doğu kıyısında yer alan Misya'dadır (Pseudo-Skylax, *Periplus* 93, krş. Hansen & Nielsen 2004: 981, Nu. 744; Shipley 2012: 162). Bir diğeri ise Aetolya'daki (Osm. Karlıeli Sancağı) Korax Dağı'nın yanında olduğu için *Kallipolis Korax* ya da *Kallium* olarak bilinir. Oldukça ilginç olarak buradaki Kallipolis, Yunanca *kalos* ya da *kallos* isimlerinden değil bölgede Kallienses olarak bilinen yerli halkın adından türemiştir (Polybius, *Histories* 22.11.11, krş. Hansen & Nielsen 2004: 383, Nu. 147). Kallipolis isminin kökeni, Yunanca Kallipolis 'zarif şehir' adından (aşağı bkz.) farklı bir kökten gelmiş olma ihtimalini taşıdığından dolayı Çanakkale'deki Gelibolu'nun kökenini anlayabilmemiz için oldukça önemlidir. Diğer 'Kallipolis'lerin ilki Kiklad adalarından Naksos Adası'nda kurulmuştur (Plinius, *Natural History* 4.67); ikincisi Helenistik Dönem'de I. Seleukos [*Selevkos oku*] tarafından Yukarı Asya'da (Appian, *Syrian Wars* (9) 57) ve üçüncüsü de Anaplus'ta (Boğaziçi'nde) kurulmuştur (Stephanus, *Ethnika* 349.14–16, krş. Hansen & Nielsen 2004: 981). Latin kaynakları Callipolis adıyla Güney İtalya'daki şehir hariç iki şehirden daha söz eder: ilki Karadeniz kıyılarındaki İskitlerin Yunanlılara ticaret yapabilmeleri için kurlmalarına izin verdikleri şehrin olduğu yer (Iordanes, *Getica* 32); ikincisi de İspanya'daki Salou (Salaureis) ve Tarragona (Tarraco) arasında bulunan ve Latin yazar Avienus (MS. 4. yüzyıl) tarafından 'ünlü bir kuruluş' olarak övülen şehirdir (*Ora Maritima* 514–515).

Bu 'Kallipolis' isminin çok sayıdaki onomastik bulgularından Yunan ve Helenistik Koloni Çağı'nda zorlu çevreleri değil de özellikle doğal manzaralı ve hoş bölgelere yerleşmiş küçük Yunanlı toplulukları adlandırmada daha sık kullanıldığı anlaşılıyor. Kuşkusuz bu 'Kallipolis'lerden hiçbiri Türkiye'nin Avrupa Yakası'nda bulunan, özellikle Avusturalya ve Yeni Zelandalılar için yeri eşsiz olan Çanakkale'deki yarımada Gelibolu gibi büyük bir tarihi ün kazanmamıştır, ancak elbette İtalyanları bilhassa Puglialıları bundan hariç tutmak gerekir.

Klasik Yunan Dönemi'nde Çanakkale Boğazı civarında (Çanakkale ve Marmara Denizi) Kallipolis ismiyle yaşayan bir topluluğa dair en eski yazılı kayıt MÖ. 454'te başlayıp - MÖ. 410'a kadar devam eden *Atina Vergi Listelerine* dayanır. Kserksas istilasının yıkımı sonrasında Atina korumasına girme ihtiyacını ilk duyanlar Trakya

Yarımadası'ndaki Yunan şehirleri olmuştur. MÖ. 466'ya kadar Trakya Yarımadası'nda bulunan neredeyse bütün şehir ve topluluklar Atinalıların müttefiki hâline gelmişti ve isimleri de *Atina Vergi Listelerinde* oldukça düzenli bir şekilde yer almaktaydı. MÖ. 434 yılı için yazılan vergi listesinin 21. satırındaki *Καλλιπολίται* 'Kallipolitanlar' (topluluk) olarak emin bir şekilde restore edilebilir. *Kallipolitanlar* teknik olarak bir etnik şehri ifade etmektedir (vatandaş topluluğunun adı). Çanakkale Boğazı bölgesindeki diğer on küçük şehir ile Kallipolitanlar birliği vergi olarak 2 talent (Yun. *τάλαντον*) ve 2.500 drahmi ödemişlerdir (Merritt *et al.* 1939: 146). Toplamda *Atina Vergi Listelerinde* altı kez geçer ve çoğu yıllarda vergi olarak 1000 drahmi ödedikleri görülür (Meiggs 1972: 544). 1930'ların başında *Atina Vergi Listeleri* parçaları üzerine yapılan önceki çalışmalardan hareketle, A.H.M. Jones'un MÖ. 434 yılından bu yana listelerde adı geçen 'Kallipolitanlar'ın Çanakkale'deki *Kallipolis* halkından farklı bir topluluk olmadığından emin olduğunu söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak, Jones'a göre *Atina Vergi Listeleri* Trakya Yarımadası'nda yedi şehir listelemektedir: 'Limnae ve Alopekonesos kuzey kıyısında, Yarımada'nın ucunda Elaeus, Çanakkale Boğazı'nda Sestos, Madytos ve Callipolis son olarak da Yarımada'nın berzahında bulunan ve aynı zamanda çarşı olan Agora (Jones 1937: 3 ve 375, n. 4). Jones'un bu görüşüne, 1919-1922 yılları arasında bölge İtilaf devletleri kontrolü altındayken Atina'daki İngiliz okulu adına Gelibolu Yarımadası'nda yarı resmî bir alan araştırması yapan Stanley Carson da katılır (1926: 223). MÖ. 5. yüzyılda bir Kallipolis'in mevcut olduğunu, 1910'da Lâpseki'yi ziyaret eden ve Gelibolu'da Rumca konuşulan bir liseye gitmek için feribota binmiş Rum çocuklarını gören Walter Leaf de onaylar (1923: 97-98). Lâpseki'nin Çanakkale Boğazı'nın Avrupa Yakası'nda olan bir köprübaşı mevzisine (*tête-de-pont*) sahip olmayışı Leaf için pek de ikna edici değildir, muhtemelen Kallipolis adıyla bilinmese de Miltiades ailesi tarafından Pers savaşlarından önce Trakya Yarımadası'nda Atina egemenliği kurulurken muhafazası için savaşılmış olmalıdır (1923: 97).

Devam eden arkeolojik keşifler neticesinde uzmanlar için *Atina Vergi Listelerinin* daha fazla parçası okunabilir hâle geldikçe, araştırmacılar Çanakkale Boğazı civarındaki 'Kallipolitanlar'ın Trakya Yarımadası'ndaki şehirlerle değil de yöredeki başka topluluklarla birlikte listelendiğini fark etmeye başladılar. Jones'un çağdaşı olan Nesselhauf, *Atina Vergi Listelerinde* geçen 'Kallipolitanlar'ın Marmara Denizi'nin güney kıyısında, Gemlik Körfezi'ndeki küçük ve modern Kapaklı Limanı yakınlarında, Antik Astakos (Başiskele civarı) ve Kios (Gemlik) şehirleri arasında bir noktaya yerleştirdiği Misya'daki Kallipolis halkı olduğuna inanmaktadır (1933: 55, 59). Nesselhauf'un bu saptaması Atina İmparatorluğu üzerine araştırma yapanlar arasında genel bir kabul görür (bkz. Merritt *et al.* 1939: 494-495; Meiggs 1972: 250 ve Harita 1 (ii)) ve bu tespit Antik Yunan Dönemi'nde Çanakkale Boğazı'nın Avrupa Yakası'nda Kallipolis ismiyle bir kentin varlığına dair en eski epigrafik kayıtları etkili bir şekilde siler.

Antik Dönem boyunca Çanakkale Boğazı'ndaki Kallipolis'in kendi parasını basmamış olması da ne yazık ki Kallipolis'in kuruluş tarihi arayışımıza yardımcı olmaz; öte yandan Lampsakos için durum tam tersidir, yani Asya Yakası, burası özellikle 'Lampsakene stater' olarak tanınan Lampsakos sikkeleri ile ünlüdür. Eğer Kallipolis de

kendi sikkelerini basmış olsaydı, kuruluş tarihi Çanakkale Boğazı bölgesinde bağımsız bir Greko-Romen şehri olarak çok daha kolay ve kesin bir şekilde tespit edilebilirdi.

Helen ve Roma'da Kallipolis/Callipolis

Ab urbe condita'da (31.16.5–6) Livius, MÖ. 200'de Makedonyalı V. Philip'in imparatorluğunu Trakya ve Çanakkale Boğazı'na kadar genişlettiğini söyler, Boğaz'ların Asya Yakası'nda bulunan Abydos'a ulaşmadan önce kendisine teslim olan iki bağımsız şehir Callipolis ve Madytus'tur. Bu sözü edilen Callipolis neredeyse Çanakkale'deki Gelibolu ile aynıdır; ayrıca Livius'un aktardığı Latince sözcük Callipolis yazık ki günümüze eksiksiz olarak ulaşamamış kaynakta Yunanca olarak kesinlikle Kallipolis olmalıdır, tıpkı Polybius'un *Tarih*'inde olduğu gibi (krş. Polybius 31.48.9). Her ne kadar Livius hem özel hem de kamuya ait İngiliz okullarında geniş çapta çalışılmış olsa da *Ab urba condita*'nın bir bölümünden alınan bu pasaj, geçtiğimiz yüzyılın başında yalnızca Hannibal'in yaşadıklarını değil aynı zamanda Roma'nın doğudaki işgallerine karşı durma cesareti gösteren, Hannibal'in müttefiki ve Makedonya Kralı V. Philip'in başından geçenleri de anlattığı için hem geçmişte hem de bugün dünya genelindeki okullarda ve üniversitelerde okutulmaktadır. Çanakkale Boğazı'nın kıyısında Kallipolis adında bir kentin bahsi ilk kez MÖ. 1. yüzyılın ilk yarısında Alexander Polyhistor tarafından yazılmış olan ve geçerliliğini kaybetmemiş Yunanca eserde yer alır. Yazarın Bithynia (Bitinya) üzerine yazdığı eseri bugüne ulaşamamış olsa da etnik isimlerin gayretkeş bir derlemecisi olan Bizanslı Stephanos (Stephanus Byzantinos), 'Kallipolitanlar' başlığı ile adı geçen esere atıf yapar (Stephanus Byzantinus, *Ethnica* 349.14–16, çev. Lieu & Sheldon 2016: 176):

Alexander'in Bithynia üzerindeki tartışmasında bulduğumuz gibi Trakya Yarımadası'nın ileri ucuna yerleşmiş olan Kallipolis, Lampsakos'un bir köyüdür.

Çanakkale'nin Avrupa Yakası'ndaki gibi karşı tarafta Lampsakos'da da bulunan Kallipolis isimli bir kentten Alexander Polyhistor ve Livius'tan (Polybius'u ayırırsak) önce hiçbir Antik Dönem tarihçisi bahsetmez. Gerçekten Lampsakos'un karşısında bu tür bir yerleşim yeri olsa bile buraya Helenistik Çağ'da kurulana ya da yeniden kurulana kadar Kallipolis denmediğini varsayabiliriz. MÖ. 4. yüzyılın sonlarında, Pseudo-Skylax *Periplus* adlı eserinde (§67, krş. Shipley 2012: 37, 70), Aigospotamos'un [*yazıldığı gibi*] ötesinde bulunan Paktye, Kressa ve Krithote isimlerinde üç kentten söz eder. Hem Paktye hem de Krithote Çanakkale'nin Marmara Denizi'ne doğru genişlediği kısımdadır (Külzer 2008: 478, 556), Kressa'nın daha sonra Kallipolis olarak yeniden adlandırılmış eski bir yerleşim yerini ifade ettiğini önermek oldukça cezbedicidir (Yavuz 2003: 29–32). Ancak hem yazılı hem de epigrafik kaynaklarda Kressa pek az bilindiği için sonradan Kallipolis olan yerleşim yeriyle aynı yer olduğunu kanıtlamak neredeyse imkânsızdır.

Kallipolis'in muhtemel kuruluş tarihi Büyük İskender'in ölümünü takip eden fırtınalı yıllara denk gelmiş olmalıdır. I. Seleukos Nikator, Lysimakhos'u (Lisimahos) MÖ. 281 yılında Korupedyum (Korov pedion) Muharebesi'nde yendikten sonra, kısa bir süreliğine nüfuzunu Trakya ve Lysimakheia (bugünkü Saros Körfezi'nde) şehirlerine kadar genişletmişti, rakibi ise Gelibolu Yarımadası'nın berzahında isimsiz bir şehir

kurdu. Anlatıldığına göre Lysimakhos'un ölümünden hemen sonra Lysimakheia Traklar tarafından yok edilir, ancak Seleukos burayı Traklara karşı küçük ölçekli bir istihkâm alanı olarak tekrar inşa eder (Cohen 1995: 84; Fraser 2009: 358). Appianus'a göre (*Syrian Wars* 57 (297–298)) Yukarı Asya'da kurduğu şehirlerden biri Kallipolis'tir. Helenistik Dönem'e dayanan kaynaklarımızda Yukarı Asya'da Kallipolis ismiyle kurulan bir şehrin izine rastlanmadığından, Appianus'un burada ifade ettiği 'Yukarı Asya'nın Çanakkale Boğazı'nın Avrupa Yakası ile Seleukos tarafından kurulan Kallipolis'i içermesi imkânsız olmayabilir. Belki de sabık başkent yeniden inşa edilirken Lysimakheia'nın nüfusunun bir kısmının yerleşmesi için kurulan yerle daha sonra 1915 Harekâtı'nda İtalyanca hâliyle Gallipoli (Gelibolu) olarak Yarımada'ya adını verecek olan Kallipolis aynıdır.

Roma Dönemi'nde ise Kallipolis ismi oldukça açık bir şekilde Yunan coğrafyacıların ve tarihçilerin hem Trakya Yarımadası hem de Çanakkale Boğazı hakkındaki kayıtlarında bulunur (ör. Strabo, *Geography* 7, fragmanlar, Loeb iii, 374–378 ve 13.1.18, Loeb vi, 32–35; Ptolemaeus, *Geography* 3 (13)12; Procopius, *De aedificiis* 4.10.22–23; Agathias, *Histories* 5.12.3; Georgius Cuprius, *Synecdemus* 633.2; Theophanes, *Chronographia* Anno Mundi 5942). Latince, Jüstinyen (Justinianos) devrine kadar doğudaki eyaletlerin ana idari dili olduğundan Kallipolis'in Latince hâli olan Callipolis de hayli iyi bilinmektedir (ör. Plinius, *Natural History* 4.49; Anon., *Origo Constantini* 26; Ammianus Marcellinus 22.8.4–6; *Itineraria Antonini Augusti* 333; *Tabula Peutingeriana* 9.1).

Gelibolu Yarımadası Yunan ve Roma Dönemi'nden birkaç yazıtta da sahiptir, 1978'de Yalova'da (bugünkü Gelibolu'nun yaklaşık 20km güneybatısı) bulunmuş olan ve bilinmeyen bir yurttaşın anısına dikilmiş bir yazıtta bir kez 'Kallipontanların halkı' (ὁ δῆμος ὁ Κ[α]λλιπλιτών) ifadesi geçer (Krauss 1980: 65). Osmanlı Dönemi'nde Gelibolu ve çevresinde bulunan birkaç yazıtta isimlidir. Batı Avrupa'dan gelen ziyaretçiler tarafından 19. yüzyılda bulunan bu yazıtların Kallipolis-Callipolis'e ait olduğu kesin değildir. Öte yandan, Osmanlı vatandaşı olmayan yolcuların resmi seyahat belgelerini Osmanlı gümrük yetkililerine onaylatabilmeleri için Boğaz'lara giren tüm yabancı gemiler burada demir atmak zorundaydılar; dolayısıyla antik eserler üzerinde gelişen ticaretin, pek çok yazılı anıtı Batılı ziyaretçilere satılmak üzere Gelibolu'ya getirtmiş olması da mümkündür.

Kallias'ın şehri (?): Kallioupolis ve Kalliou

Bugün önemli bir askerî liman ve Boğaz'ların savunmasında anahtar görev üstlenen Kallipolis şehri, Bizans Dönemi'nde aslında ilk bakışta 'Kallias'ın şehri' ya da 'Kallias şehri' anlamlarını çağrıştıran Kallioupolis (Καλλιούπολις) hâliyle daha ünlü idi (bkz. ör. Anna Comnena, *Alexiad* 14.4). Bizanslı tarihçi John Kinnamos (*Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum* 201.22–23) Kallioupolis'in 'Kalli-' bölümünün tarihî temelini ilginç bir şekilde Atinalı General Kallias'a bağlar. Kinnamos'un aklına gelen bu Kallias büyük bir ihtimalle MÖ. 450 civarında Perslerle yapılan ve kendi adını taşıyan barış müzakerelerini gerçekleştirmesiyle ünlü Hipponikos'un oğlu olmalıdır (*Diodorus Siculus* 12.7). Eğer bu açıklama doğru ise, Kallipolis'in 'Kalli-' bölümü, aynı

Aetolya'daki Kallium olarak tanınan Kallipolis örneğinde olduğu gibi (*yukarı bkz.*), *kalos* ya da *kallos* sözcüklerinden değil de meşhur Atinalı Kallias'tan türemiş demektir. Kinnamos'un bu fazla titiz köken açıklaması büyük olasılıkla Kallipolis adının Bizans Dönemi'nde sıklıkla 'Kalliou' şeklinde (ör. Georgius Pachymeres, *Historiae Relationes* 12.24) kısaltılarak kullanılması gerçeğini yansıtmaktadır. Buraya fazla uzak olmayan Hadrianopolis/Hadrianopol şehrinin (Edirne) de daha sonra kullanılan biçimi tıpkı Kallias'ın (şehri) gibi 'Hadrianou' yani 'Hadrian'ın (şehri)' olarak söylenmiştir. Hatta Konstantinopolis/Konstantinopol, 'Konstantinus'un şehri' de çoklukla Bizans kaynaklarında 'Konstantinou' olarak anılır. Daha eski bir biçim olan Kallipolis, Bizans ve Osmanlı Dönemi'nde yaşamaya devam etse de (Constantinus Porphyrogenitus, *De thematibus* I; Nicetas Choniates, *Annales* 601.86) 1453'te imparatorluğun düşüşüne kadar hem Kallioupolis hem de kısaltılmış hâli Kalliou Yunan kaynaklarında bu liman şehrinin en popüler isimleri olmuştur.

Yunanistan ve Türkiye arasındaki 1922 yılında yapılan mecburi mübadeleye kadar Yarımada'da, özellikle büyük köylerde, oldukça kalabalık bir Rum nüfusu yaşamaktaydı; üstelik Gelibolu'da yalnızca Rumca eğitim veren bir ortaokul da bulunuyordu. Rum tüccarlar, kıyı ticaretine hâkimdiler ve Osmanlı idarecileri adına denizcilik geleneklerini sürdürmeye devam etmekteydiler. Osmanlı Rumları memleketleri için hem daha resmî olan Kallipolis (Καλλιπολις) ismini hem de biraz İtalyanlaşmış hâli olan Kallipolē'yi (Καλλιπολη) kullanmışlardı. Çağdaş Yunancada bu iki biçim de hâlen kullanımdadır. Türkiye'yi ziyarete gelen Yunan seyahat rehberleri çok nadir olarak sözcüğü İtalyanca hâlindeki gibi 'g' (Γ- gamma) sesiyle başlayan Gallipoli biçimde telaffuz eder.

'Callipolis'ten 'Gallipoli'ye

Yunanca *Καλλιπολις* sözcüğünün Gallipoli'ye dönüşmesi görünürde basittir: -sondaki sigma, 's'nin düşmesi tıpkı Napoli'de olduğu gibi (Yunanca Neapolis'ten) ve olağan fonetik değişim Yunanca söz başı kappa, 'K'nin Türkçede 'G' olması, yine Bizans Dönemi'nde ismi Κερασσός olan şehrin Türkçede Giresun'a dönüşmesi gibi düşünülebilir. Ancak Gelibolu örneğinde, söz başı K'nin G'ye dönüşümü Osmanlı'nın yükselişinden ve Türklerin Çanakkale'yi ele geçirmelerinden en az iki yüzyıl öncesine, 13. yüzyılın başlarına gider. Frenk Haçlılarının 1095'ten itibaren Yunan bölgesine gelişle birlikte Latince Doğu Akdeniz'e geri dönmüş oldu. Mart 1190'da Kutsal Roma Cermen İmparatoru ve Haçlı Komutanı I. Frederick (Frederick Barbarossa, 1152–1190) Kutsal Topraklara giden yolda Çanakkale Boğazı'nı Gelibolu'dan geçmiştir. 1189 Haziran'ında Bizans bölgesine girdiği andan itibaren neredeyse tam bir yıl sonra Pisidia'da kazara boğulması neticesindeki vakitsiz ölümüne kadar süren yolculuğunu anlatan Latince yazılmış çağdaş bir kroniğe sahip olduğumuz için oldukça şanslıyız. Bu eserin en azından bir yazmasında *Callipolis* ve *Kallipolis* sözcüklerinin yanında *Gallipolis*'i de buluruz –Frederick ve diğer Haçlı yoldaşlarının Çanakkale Boğazı'nı geçtikleri feribot limanıdır– bu da bize her üç hâlin de Haçlılar zamanında kullanımda olduğunu gösterir (Ansbert, *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, Chroust 1928: 71.9.29 ve *apparatus criticus*'da şa).

Calli- ya da *Galli-*'de çift -ll- kaldığı sürece, sözcüğün *kalli-* bölümünün Yunanca kökeni açık olacaktır; temel Yunanca bilgisi olan herhangi biri buradaki 'hoş bir şehir' anlamını algılayabilecektir. Orta Çağ'ın sonlarına doğru, tek 'l' ile Calipoli(s), Galipoli gibi ismin Latince ve Frenkçe-İtalyanca yazılışlarında bazı farklılıklar ortaya çıkmıştı. Eğer bu yazılışlar gerçek telaffuzu yansıtıyor olsaydı, Yunanca içerik bir ölçüde azalmış olurdu. Önde gelen Haçlı tarihçisi Surlu William 'Calipolis'ten [*yazıldığı gibi*] (William of Tyre, *Chronicon* 20.21), Kudüs Latin Kralı I. Amalrik'in (1164-1172) Bizanslılardan güvenli askeri yardım talebiyle 1171'deki Bizans Sarayı'nı diplomatik ziyareti görevinde karaya çıktığı yer olarak söz eder. Esasında kralın Madytos ya da Konstantinopolis'in büyük limanı yerine Gelibolu'da karaya çıkmayı tercih etmesi, o dönemde Gelibolu'nun yalnızca Çanakkale Boğazı'nı geçmek için sık kullanılan bir feribot limanı olmadığını aynı zamanda kendi başına bir deniz yolu aktarma merkezi hâline geldiğini de göstermektedir.

Doğu Akdeniz'deki Frenk varlığı, Mısır'daki Memluklere karşı yapılması hedeflenen Haçlı Seferi'nin Bizans'ın başkentine yönlendirilip büyük bir şövalye gücünün 1204'te Konstantinopolis'i ele geçirmesiyle zirveye ulaşır. Konstantinopolis Latin Krallığı denilen bu devletin kuruluşunun ardından Küçük Asya ve Trakya'da Bizans İmparatorluğu'ndan kalan bölümler Haçlılar, Venedik Şövalyeleri ve tüccarları arasında paylaştırıldı. Bölgesel dağılımın ayrıntılarını içeren resmî kaydın Latince versiyonunda, *Partitio terrarum imperii Romanie* [*yazıldığı gibi*] 'Gallipoli' söz başında G- ile yazılıp durum eki de atılarak uygun bir İtalyanca isim hâline getirilir (Tafel & Thomas 1856: 468; Carile 1965: 219, 252). *Partitio*'nun Yunanca versiyonundaysa - muhtemelen ismin daha ünlü hâlini tam olarak bilen yerel bir Yunan tarafından derlendiği için- Καλλιούπολις şekli geçer (Tafel & Thomas 1856: 490).

Konstantinopolis'in nihayet 1261 yılında Bizans egemenliğine yeniden girmesinden yaklaşık 30 yıl önce, Kalli(ou)polis İznik Krallığı'nın Yunan askeri güçlerince Latin Haçlılarından 1234'te geri alınmıştır. Trakya bölgesinde olduğu gibi burada da Konstantinopolis'in Yunanlılar tarafından geri alınışından sonra Frenk-İtalyan etkisinin azalması beklenebilir. Ancak 1304'ün sonundan 1307'nin ortalarına kadar, liman kenti, kendilerine Büyük Katalan Şirketi (İng. Catalan Grand Company) adını veren Frenk asıllı bir paralı asker topluluğun merkezi olmuştu ve buranın idari amiri Ramon Muntaner, aynı zamanda baş tarihçiydi. Genellikle Ortaçağ Katalan Edebiyatı'nın başyapıtlarından biri sayılan *Crònica*'sında Muntaner liman kentinin adını 'Gal lípol' olarak verir (*Crònica* §209). Özetle, söz başındaki K- > G- değişiminin Osmanlı Türklerinin bölgede hâkim güç olmasından daha önce yaygınlaştığı açıkça görülür. Her hâlükârda, Puglia'daki Gallipoli hiçbir zaman Türkler tarafından fethedilmemiş olmasına rağmen yine de Yunancadan Latinceye aynı ses değişimini tıpkı Çanakkale'deki adaşı gibi tecrübe etmiştir. Kallipolis/Callipolis'ten Gallipoli'ye olan değişimi doğrudan Türkçedeki K- > G- değişiminden ziyade hem Antik hem de Orta Çağ'da Latincedeki C- ve G- yaygın değişimiyle açıklamak çok daha isabetli olacaktır. Bu C-/G- değişmesi tüm zamanların en ünlü Frenk-İtalyan Ortaçağ metni Marco Polo'nun *Seyahatnamesi*'nde (*Il Millione*) geçen 'Gonstantinopolis'te de [*yazıldığı gibi*] -Nova Roma için kullanılan standart yazım- olduğu gibi çokça örneklenebilir (Benedetto 1938: 4).

Kallipolis'ten Gelibolu'ya – Bir İsim Nedir ki?

Gelibolu Hristiyanların kaldığı müddetçe özellikle Venedikliler başta olmak üzere Bizans'la ticaret yapmak isteyen tüm tüccarlar için önemli bir uğrama limanıydı. Venedik belgelerinde sık sık karşılaşılan bir şekil de 'Garipoli'dir (Dennis 1967: 82–83). Burada ortadaki R sesi fonetik olarak şivesel bir rotasizm ya da yakın bir biçimle benzeşme olarak açıklanabilir: krş. Latince *militalis*'in *militaris* olması (Lieu & Sheldon 2016: 181). İtalyan kaynaklarındaki diğer ilginç biçimlerin, Savoyard'daki *Galipuli* (*Computus Anthonii Barberii* Nu. 500, krş. Bollati de Saint Pierre 1900: 127) de dâhil olmak üzere yerel telaffuzları yansıttığı görülebilir. Ünlü gezgin ve antikacı Ciriaco d'Ancona (*Diary* 2.3, krş. Bodnar 2003: 92) tarafından aktarılan *Calliepolim* ve Nikolaos Sekoundinos'un *De Familia Othomanorum Epitome*'sindeki *Calliopolis* biçimleriye belli ki Bizans'ta yaygın kullanılan ismin yani Kallioupolis'in tercümeleridir.

Osmanlı İmparatorluğu ve Sonrası

Doğu Ege'de Türk Beylikleri'nin 13. yüzyılın ortalarından itibaren kendini göstermesi kısmen Moğol istilaları karşısında Selçuklu iktidarının zayıflamasının ve kısmen de Bizanslıların bu yeni siyasi durumdan istifade edememesinin bir sonucudur (Carr 2015: 32–37). Gelibolu Boğaziçi'nden sonra Asya ve Avrupa arasında en uygun geçişi kontrol ettiği için, özellikle iktidarı İzmir'de (eski adıyla Smyrna) bulunan Umur Bey gibi ünlü Türk denizcilerin hedefi hâline geldi. Türk kahramanlık şiirlerinin en eski örneklerinden biri olan Şair Enverî'nin methiyesine Umur Bey'in kahramanlıkları konu olur. Umur Bey'in 1319-1348 yılları arasında pek çok kereler baskın yaptığı Gelibolu, bu kahramanlık destanında yaygın Türkçe şekliyle *Gelibol-* olarak geçer (393. satır, krş. Mélikoff-Sayar 1954: 61). İsmi'nin ikinci kısmı, Yunanca *polis* sözcüğü için standart Türkçedeki fonetik karşılık *-boli* ya da *-bolu* olarak görülür (Kerestedjian 1912: 100), örneğin: Octavius'un MÖ. 31'de Actium'daki zaferi üzerine kurduğu Roma şehri Nikopolis için kullanılan Türkçe isim Niğbolu (ya da Nikebolu/Nikbolu) veya Hayrabolu, Bizans'ta Chariupolis'tir. Aslında Yunanca G- ve K- seslerinin Arap yazısıyla yazılan Osmanlı Türkçesinde aynı işaretle temsil edilmesi Kallipolis–Kallioupolis'ten Gelibolu'ya olan değişimi kolaylaştırır. Meydana gelen büyük deprem sonrası muhkem savunması iyice zayıflayan Bizans'ın Kallioupolis'i, 1354'te ilk kez Osmanlı egemenliğine girmiştir. Gelibolu ve adını taşıyan yarımadanın fethini anlatan Aşıkpaşazade'nin Türkçe *Tarih*'inde (§47, krş. Kreutel 1959: 84) isim yine Gelibolu şeklinde kaydedilir.

Bugün, Türkiye'nin pek çok vatandaşı için Gelibolu, savaş sırasında bölgenin kahramanca savunmasında ikincil bir rol oynamış, Çanakkale'deki sessiz, sakin balıkçı ve feribot limanıdır. Onlar için mutlak Çanakkale Deniz Zaferi, Yarımada'da 25 Nisan 1915 ve sonrasında değil, daha önce 18 Mart'ta Çanakkale Boğazı'nın sularında Çanakkale'nin anahtar liman kentinin güneyindeki bir noktada gerçekleşmiştir.

Diğer yandan Peter Weir'in yönettiği (1981) Avusturalya yapımı *Gallipoli* filmi Türkçede *Çanakkale* ya da *Çanakkale Geçilmez* yerine tek bir bariz sözcük *Gelibolu* ile karşılanır. Bu basit denklik, iki farklı coğrafya, Avustralya ve çağdaş Türkiye arasındaki 1915 Harekâtı'nın kademeli olarak birleşimini gösteren açık bir işarettir. Tıpkı

‘Gallipoli’nin uluslararası düzeyde kahramanlık ve fedakârlık sembolü statüsünü kazanması gibi ‘Gelibolu’ da Türkçe söz dağarcığına uluslararası bir anma ismi olarak dâhil olmuştur. Çanakkale’de gerçekleşen *Yüziüncü Yıl Uluslararası Gelibolu Sempozyumu* (15–18 Mart 2015), ‘4. Uluslararası Gelibolu Kongresi’, ‘Çanakkale Geçilmez’ ruhunu, bu sözün coğrafi konumunu veren kente bırakıyor. Günümüzde, Gelibolu’nun yaklaşık 13km güneyinde, Sütlüce Köyü’ne bakan Kalalurno Tepesi’nde (daha doğrusu Eceabat yolu üzerinde) sahil beldesinin yakınında, kendine iftiharla ‘Gallipoli Hotel’ ya da ‘Gallipoli Resort Centre’ adını veren Yarımada’nın en büyük oteli bulunmaktadır. Her ne kadar ziyaretçilerinin çoğu büyük ihtimalle Türkçe konuşanlar olsa da Türkçeye daha uygun olabilecek ‘Otel Gelibolu’ gibi bir isimden uluslararası tanınma kolaylığı için bilerek kaçınılmıştır. Benzer durum, uluslararası şehitliği tarihî Gelibolu’dan ayırt edebilmek için Avustralya turist literatüründe de mevcuttur. Gelibolu Muharebeleri’ni anlattığı ünlü rehberinde Avustralya Savunma Gücünden Yarbey G. Wahlert (Australian Defence Force, Lt. Col. G. Wahlert) bu durum için tipik bir uyarı yapar (Wahlert 2008: 66):

‘Avustralya ve Yeni Zelanda’dan ilk defa gelen pek çok turist Gallipoli ile Gelibolu’yu karıştırır. Gelibolu bölgenin en büyük şehridir, ancak muharebe alanından yaklaşık 60km uzaklıktadır, bu yüzden burada konaklamayın. Yine de dinlenmek için durmaya değer, oldukça sevimli, küçük bir şehirdir. Limanın yakınındaki balıkçı tezgâhlarını mutlaka deneyin’.

Aynı ihtiyaç Geliboluluların şehirlerini *Gallipoli* yani Gelibolu Şehitliği ile karıştırmamaları için daha önce şehir meydanındaki dijital saat kulesinde bulunan İngilizce ‘Welcome to Gallipoli’ yazısının kaldırılmasında da görülür. ‘Gelibolu’nun hem anma törenlerinde hem de turizmde özel ve eşsiz bir ulus ötesi anlam kazanması nedeniyle ismin Helenistik etimolojik kökeni ‘zarif şehir’ hâlinin ayırt edilmesi ve elbette açıklanması gün geçtikçe daha da zorlaşacak gibidir.

KAYNAKLAR

- Baedeker, K. 1914 *Konstantinopel, Balkanstaaten, Kleinasien Archipel, Cypern: Handbuch für Reisende*, Leipzig.
- Belote, T.T. 1907 *The Scioto Speculation and the French Settlement at Gallipolis*, Cincinnati.
- Benedetto, L.F. 1938 *Marco Polo, Il Milione*, Florence.
- Binyon, L. 1931 *Collected Poems of Laurence Binyon Volume 1. Lyric Poems*, London.
- Bodnar, E.W. (C. Foss ile birlikte) 2003 *Cyriac of Ancona, Later Travels (The I. Tatti Renaissance Library 10)*, Cambridge, MA.
- Bollati de Saint Pierre, F.-E. (ed.) 1900 *Computus Anthonii Barberii de expensis passagii Vltramarinii (Bibliotheca Storia Italiana 5)*, Rome.
- Bonham Carter, V. 1965 *Winston Churchill as I Knew Him*, London.
- Britannica (1910–1911) *The Encyclopaedia Britannica—A Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information* (11th edition), 29 volumes, Cambridge.
- Carile, A. 1965 *Partitio terrarum imperii Romaniae, Studi Veneziani 7*, 125–305.
- Carlyon, L. 2001 *Gallipoli*, Sydney.
- Carr, M. 2015 *Merchant Crusaders in the Aegean 1291–1352*, Woodbridge.
- Casson, S. 1926 *Macedonia, Thrace and Illyria: Their Relations to Greece from the Earliest Times Down to the Time of Philip Son of Amyntas*, Oxford.
- Chroust, A. 1928 *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I (Monumenta Germaniae Historiae: Scriptores Rerum Germanicum 5)*, Berlin.
- Cohen, G. 1995 *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands and Asia Minor*, Berkeley and Los Angeles.
- Dennis, G.T. 1967 *The Byzantine Turkish Treaty of 1403, Orientalia Christiana Periodica 33*, 72–88.
- Fraser, P.M. 2009 *Greek Ethnic Terminology*, Oxford.
- Hansen, M.H. & T.H. Nielsen (ed.) 2004 *An Inventory of Archaic and Classical Poleis: An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish Research Foundation*, Oxford.
- Jones, A.H.M. 1937 *Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford.
- Kerestedjian, B.E. 1912 *Quelques matériaux pour un dictionnaire étymologique de la langue turque*, London.
- Knox, R.A. (ed.) 1920 *Life of Patrick Shaw-Stewart*, London.

- Krauss, J. 1980 *Die Inschriften von Sestos und der thrakischen Chersones (Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 19)*, Bonn.
- Kreutel, R. 1959 *Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte: Frühzeit und Aufstieg des Osmanenreiches nach der Chronik "Denkwürdigkeiten und Zeitläufte des Hauses Osman" vom Derwisch Ahmed, genannt 'Aşik-Paşa-Sohn*, Graz.
- Külzer, A. 2008 *Ostthrakien (Eurōpē) (Tabula Imperii Byzantini 12)*, Vienna.
- Leaf, W. 1923 *Strabo on the Troad, Book XIII, Cap. 1*, Cambridge.
- Lieu, S.N.C. & J. Sheldon, 2016
 "Damn the Dardanelles!" (Admiral Lord Fisher, 5th May, 1915)—Vel Onomastica Callipolitana, in S.N.C. Lieu & P. McKechnie (eds), *Aspects of the Roman East, Papers in Honour of Professor Sir Fergus Millar FBA* Volume 2, 146–191, Turnhout.
- Maurice, F. 1930 The size of the army of Xerxes in the invasion of Greece 480 BC, *Journal of Hellenic Studies* 50, 209–235.
- Meiggs, R. 1972 *The Athenian Empire*, Oxford.
- Mélikoff-Sayar, I. 1954 *Enveri, Le Destān d'Umūr Pacha (Düsturnāme-i Enverī)*, Paris.
- Merritt, B.D., H.T. Wade-Gery & M.F. McGregor (1939).
The Athenian Tribute Lists Volume 1, Cambridge, MA.
- Murray, J. 1907 *Handbook for Travellers in Constantinople, Brûsa and the Troad*, London.
- Nesselhauf, H. 1933 *Untersuchungen zur Geschichte der delisch-attischen Symmachie (Klio Beiheft 30)*, Leipzig.
- Philippides, M. 2007 *Mehmed II the Conqueror and the Fall of the Franco-Byzantine Levant to the Ottoman Turks: Some Western Views and Testimonies (Medieval and Renaissance Studies 302)*, Tempe.
- Shipley, G. 2012 *Pseudo-Skylax's Periplous, The Circumnavigation of the Inhabited World: Text, Translation and Commentary*, Liverpool.
- Tafel, G.L.F. & G.M. Thomas 1856
Urkunden zur älteren Handels- und Staats-geschichte der Republik Venedig Volume 1, Vienna.
- Travers, T. 2001 *Gallipoli 1915*, London.
- Wahlert, G. 2008 *Exploring Gallipoli: An Australian Army Battlefield Guide (Australian Army Campaigns Series 4)*, Canberra.
- Yavuz, M.F. 2003 *The Thracian Chersonese in the Archaic and Classical Ages*. Unpublished PhD Dissertation, University of Southern California, Ann Arbor.